

महाराष्ट्राचं समाजमन एकूण रंगडच! दोही वेळचं जेवण घोड्यावरच घेऊन अविश्रांत दौडणाऱ्या सरदार-शिलेदारांची ही भूमी. देशावरची प्रीतीही इतकी कणखर की धमनीतलं रक्त चेतवणारी डफावरची थाप अधिक जवळची. हे जरी खरं असलं तरी सारंगीचे नाजूक सूर, कलावतीची मोहक अदा या मर्द मराठा गड्याला तितकीच प्रिय होती. शिणलेल्या मैनाला घडीभराचा विसावा देणारी ठसक्याची लावणी ही तर महाराष्ट्राची खासीयत! लफेदार पदराचा भरजी शालू आणि मांसल अंगात रुतलेल्या चंदनी चोलीची स्पर्शवती किनार अशा नाजूक-साजूक रुपड्यात लावणीतल्या धीट शुंगाराची लज्जत महाराष्ट्राला पूर्वोपासून परिचित. हा प्रकार जितका रोल तितकाच रोल आणि मराठोमळा. म्हणूनच मराठी मातीत तो चपखलपणे रुक्लेला.

लावणी : तमाशाची समाजी

पेशवाईच्या उत्तरकालात उदयाला आलेल्या तमाशाला दुसऱ्या बाजीरावाच्या कारकीर्दीत राजाश्रय मिळाला आणि 'तमाशाची राणी' म्हणून लावणी सन्मानाने मिरवू लागली. फडावरची लावणी आणि बैठकीची लावणी असे लावणीचे दोन प्रकार. फडावरची लावणी नुत्यप्रधान, वाणीने बरीचशी सैल तर बैठकीची लावणी त्यामानाने आदब सांभाळणारी, संयमी! शाहीर होनाजी बाळा, राम जोशी वर्गैरपासून अनंत फंदी, पट्ठ बापूराव यासारख्या पट्ठीच्या शाहिरानी आणि अनेक अज्ञात रचनाकारांनी लिहिलेल्या लावण्या हा मराठी वाड्यमयाचा एक संपन्न ठेवा आहे.

अदाकारोची लावणी- फैण्याज

कालांतराने दर्दी रसिक मृठभर उरले, राजाश्रय संपला आणि लावणी बरीच भडक, उत्तान होत गेली. त्यातली नजाकत लोपून उथळ उसना उसका आला. सौम्य शृंगार चालेनासा झाला तशा उद्दिपित रचना आणि हावभाव वाढू लागले. त्यामुळे उक्कवर्गीयांच्या दिवाणखान्यात सन्मानाने ऐकती जाणारी बैठकीची लावणी दुर्मिळ झाली.

बैठकीची लावणी

मुंबईच्या राष्ट्रीय संगीत नाट्य केंद्राची (एन. सी. पी. ए.) संशोधनाची आस वाखाणण्यासारखी आहे. सांस्कृतिक क्षेत्रात या संस्थेला सन्मानाचे स्थान आहे. संगीताचे तज्ज्ञ जाणकार डॉ. अशोक रानडे यांनी अत्यंत परिश्रप्तवृक्ष केलेले संशोधन उपलब्ध प्राचीन रचनाना दिलेला उत्तम संगीतसाज आणि शास्त्रीय गायकीचे अंग असलेले तयारीचे गायक यांच्या सहाय्याने 'बैठकीची लावणी'

असा एक दजदार कार्यक्रम एन. सी. पी. ए. ने तयार केला. कोल्हापुरातील 'देवल क्लब', 'आम्ही रसिक' आणि 'उत्सव' अशा तीन संस्थांच्या वर्तीने हा कार्यक्रम नुकताच कोल्हापुरात संपन्न झाला.

पांडुरंग घोटकर यांच्या ढोलकीवादनाने सुरु झालेल्या या

रचना अगदी डौलात सादर केली. अनेक मान्यवरंच्या शोबतीत मोठ्या तयारीने गाणाऱ्या मंजुश्रीने रसिकांची उत्स्फूर्त दाद मिळवली.

कीर्ती शिलेदार आणि पद्मजा फेणाणी या दोन नामवंत गायिका ही या कार्यक्रमाची ठळक जमेची बाजू. 'नको

विस्मृतीत जाणारे जुने सांस्कृतिक आणि सांगीतिक धन परिश्रमपूर्वक संकलित करून, नव्या संशोधित स्वरूपात रसिकांपर्यंत पोचवणारे दोन अविस्मरणीय कार्यक्रम.

'बैठकीची लावणी' आणि 'देवगाणी'

एन. सी. पी. ए. तर्फे सादर होणारे हे दोन कार्यक्रम नुकतेच 'देवल क्लब', 'आम्ही रसिक' आणि 'उत्सव' या तीन संस्थांच्या वर्तीने कोल्हापुरात संपन्न झाले. त्यानिमित-

देखण्या कार्यक्रमाने प्रारंभीच पकड घेतली.

अत्यंत भरदार स्वरात शरद जांभेकरांनी गायलेला 'या नाचत रंगणी...' हा गण तरं रंगलाच शिवाय मंजुश्री कुलकर्णी या नव्या दमाच्या होतकरू गायिकेने 'कठीण बडोद्याची चाकी' ही

धरू रे वाट माझी, मला जाऊ दे बाजारी' म्हणत कन्हैय्याला विनवणाऱ्या गोपींचा लटका राग आणि 'पिंजऱ्यातल्या डौलदार कबुतरावर नजर ठेवणाऱ्या' कुण्या हौशाला दिलेली लाडीक समज कीर्तीने विलक्षण माधुयने सादर केली. रचनेशी एकतान होऊन गाण्यात रंगून गेलेल्या कीर्तींचं गाणं हा समस्त रसिकांसाठी एक अविस्मरणीय अनुभवच होता.

दाणेदार, शास्त्रशुद्ध तयारीच्या आवाजामुळे अल्पावधीतच रसिकप्रिय झालेल्या पद्मजा फेणाणीने गायलेली 'जाई जुईची शेज' ही पिलू रागातली टुमरीच्या जातीची लावणीही तितकीच दाद मिळवून गेली.

मेधा गोगटे आणि वर्षा भोवे, अत्यंत लडिवाळ आवाज आणि स्वरांवरच्या हुक्मतीमुळे लक्षात राहिल्या.

डौलाने चालणाऱ्या कुण्या लावण्यवतीला 'आता गं पोरी हळू चाल, जोडवं टचकलू' असं लाडाने विनवणारी एक सुंदर रचना केदार बोडसने गायली.

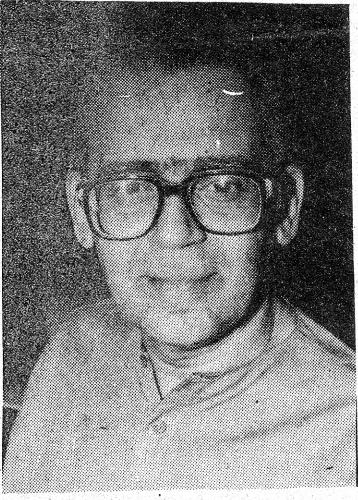
कीर्ती शिलेदार

शरद जांभेकर

पद्मजा फेणाणी

अदाकारी आणि लावणी

सकऱ्ह नऊवारी साडी नेसून, साच्या साजशंगारासह फैल्याजने 'तुम्ही माझे सावकार' ही प्रसिद्ध रचना अदाकारीने म्हटली. 'अदबीने केलेला अभिनय म्हणजे अदाकारी' अशी एक सोपी व्याख्या रानड्यांच्या निवेदनात होती.

डॉ. अशोक रानडे

मिसळले गेले, त्याचं सहजसुंदर शैलीत उत्तम विवेचन डॉ. रानडे यांनी केलं. अत्यंत अभ्यासपूर्ण, विषयाच्या जाणकारीचा प्रत्यय देणारं प्रवाही, नेमकं निवेदन आणि प्रसन्न, मिशिकल व्यक्तिमत्व यामुळे डॉ. रानड्यांनी कार्यक्रमात रंग भरला.

जुन्या बैठकीच्या लावणीचा सांगोपांग अभ्यास आणि नवनव्या प्रयोगांच्या कल्पकतेची सांगड घालून डॉ. रानडे यांनी एक नवा प्रवाह या कार्यक्रमाच्या निमित्ताने पूर्वसुरीच्या सांस्कृतिक धनात अलगाद मिसळला आहे. 'विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीनंतर वाढ खुंटलेली ही बैठकीची लावणी जर शब्द, लालित्य या अंगांन उत्तरोत्तर समृद्ध होत गेली असती तर आज नेमक्या कोणत्या रूपात असती, याचा अत्यंत शास्त्रशुद्ध मागोवा घेणारा हा अत्यंत सुबक देखणा कार्यक्रम म्हणजे डॉ. अशोक रानडे यांचे संशोधन आणि विस्मरणात जाणारं जुनं कलात्मक धन प्रयासाने टिकवून ठेवण्याचा त्यांचा

तत्त्वज्ञान-अशी अनेक दुर्मिळ 'देवगाणी' या कार्यक्रमात सादर झाली. डॉ. रानडे यांची साधी सोपी, अनलंकृत आणि थोडीशी मिशिकल निवेदनशैली आणि सर्व गायक-वादकांचे पणाला लागलेले कौशल्य यामुळे ही 'देवगाणी' अस्तित्वात आहे, त्या सर्वांपर्यंत पोचले पाहिजेत.

वारकरी संप्रदायातील मारुतीबुवा बागडे यांनी केलेला 'कथनाचा' कार्यक्रम विलक्षण जिवंत होता! भरदार आवाज, मुद्राभिनय आणि श्रीकृष्ण चरित्राची सांगीतिक मांडणी सोरेच गमोवेधक. 'गड्यांनो राजा की रे झाला, कृष्ण सिंहासनी बैसला' अंत त्यांचे मुक्त गीत

समीक्षा
राम जी. जोशीशब्दांकन
मधुरा

छाया - शशिकांत उरुणकर.

द्याव्यांच्या गजरातच संपलं.

प्रहानुभाव पंथापासून चोखोबापर्यंत अनेक जात-अज्ञात संतांच्या रचना,

प्रयत्नामुळेच कोल्हापूरकरांच्या वाटचाला हा योग आला.

वास्तविक हे कार्यक्रम मुंबई-पुण्याबाबैरी जिथे तमाशा अजूनही थोडाफार जिंवत आहे, वारकरीची पिढी अस्तित्वात आहे, त्या सर्वांपर्यंत पोचले पाहिजेत.

या दोन कार्यक्रमांमध्ये असलेली नामवंत गायक कलाकारांची संख्या लक्षात घेता, अनेक अडचणीमुळे मुंबई-पुण्याबाबैरी हा कार्यक्रम सहजपणे ऐकायला मिळणे मुश्कील. यावर मार्ग काढायचा असेल तर ज्यांनी आयुष्यभर तपाशामध्ये काम केले आहे, ज्यांचा तो रंपरागत व्यवसाय आहे अशा काही गुणी कलाकारांना या कार्यक्रमात सहभागी करून घेता येऊ शकेल. त्यांच्या फडावरच्या स्वैर गायण्याला थोडीशी शास्त्रीय बैठक लाभली, तर त्यांचं गाणं हे या कार्यक्रमाचं एक वेगळं आकर्षण ठेरेल. सुरा-तालांचं जोखड थोड्सं दूर ठेवून वारकरी संप्रदायातल्या मारुतीबुवा बागडे यांनी 'देवगाणी' मध्ये जे 'काही तरी मुंजुश्री कुलकर्णी

केदार बोडस

मेथा गोगटे

वर्षा भावे

मंजुश्री कुलकर्णी

त्यांचं मूर्तीमंत्र प्रात्यक्षिक या गाण्यात पहायला मिळालं. रचनेतली सारी सूचकात केवळ वेधक हातवारे, डॉलदार-हालचाली आणि सूक्ष्म मुद्राभिनयाने जिवंत करणारं हे गाणं जबरदस्त दाद घेऊन गेलं.

अत्यंत तयारीच्या या गायकांबोरोबरच कार्यक्रमाच्या यशस्वी संयोजनाचं सारं श्रेय डॉ. अशोक रानडे यांना द्यावे लागेल. लावणी या प्रकारात 'जी कालानुरूप स्थित्यंतरं झाली, जे विविध नवनवे रंग

आग्रह, तळमळ यांचा उत्तम आविष्कार होता.

सुरेल 'देवगाणी'

एन. सी. पी. ए. चा आणखी एक बहुचर्चित कार्यक्रम म्हणजे 'देवगाणी' धर्म आणि संगीत यांचं अतूर नातं समजावून देणारा हा एक मनोरम कार्यक्रम आहे. 'बैठकीची लावणी' नंतर दुसऱ्याच दिवशी हा कार्यक्रम कोल्हापुरात झाला. भक्तीपंथाचीं प्राचीन परंपरा, शब्दातला गोडवा आणि अत्यंत साधेपणाने सांगितलेले मार्मिक

ओवी, आरती, विराणी, खेळीया असे, अनेक प्रकार या सुरेल कार्यक्रमात सादर झाले. या सर्व रचनांसाठी योजलेले विविध राग-रागिण्या, ताल वरौचे अतिशय समर्पक असे निरूपण डॉ. रानडे यांनी केले.

'बैठकीची लावणी' आणि 'देवगाणी' हे दोन्ही दर्जेदार कार्यक्रम आतंशय परिश्रमपूर्वक तयार केलेले. पण मुंबई-पुण्याबाबैरील रसिकांसाठी अनेकविध कारणांमुळे दुर्मिळ. कोल्हापुरातील गानप्रेमी संस्थांच्या

सूचनेला आहे. लावणीचा मराठमोळा ठसका आणि खराखुरा बाज शास्त्रीय चौकटीमध्ये सुधा कायम ठेवता आला, तर हा कार्यक्रम बैठकीची लावणी ज्यांनी मनःपूत अनुभविली आहे अशा ददं श्रोत्यांनाही अधिक आनंद देऊन जाईल.

विस्मृतीत जाणारे जुने सांस्कृतिक आणि सांगीतिक धन अत्यंत परिश्रमपूर्वक समरो आणल्याबद्दल एन. सी. पी. ए., डॉ. अशोक रानडे आणि त्यांच्या सर्व सहकाऱ्यांना धन्यवाद दिले पाहिजेत.